

PRVA SOVJETSKA MONOGRAFIJA O KATULU

IRINA VLADIMIROVNA ŠTAL': *Poèzija Gaja Valerija Katulla*. Izdatel'stvo „Nauka“, Moskva 1977, 263 str.

Filolog koji se danas laća pisanja monografije o Katulu suočen je s obiljem literature koja ga može obehrabititi ne samo svojom glomaznošću već i vrlo upadnim nesuglasjem književnoznanstvenih pristupa koji se u njoj očituju. Tako, primjerice, malo što vezuje radove Westphala ili Friedricha s radovima Havelocka, Marmoralea ili Granarola, a svi oni — svaki na svoj način — obilježavaju poneko značajno razdoblje filološkog bavljenja Katulom. Kad se netko usprkos svemu tome odluči na pisanje monografije, mora zacijelo imati valjanih razloga. Ili smatra da u dosadašnjim opisima Katulova djela ima nedodirnutih područja, ili nalazi manjkavosti u metodičkom pristupu koji se pri tim opisima koristi. Moguće je, napokon, da nije zadovoljan ni s jednim ni s drugim — i to je, očigledno, slučaj s Irinom Vladimirovnom Štal'.

Spominjući na uvodnim stranicama veliku množinu djela koja se bave Katulom i njegovim pjesništvom te raznolikost književnokritičkih i estetičkih pogleda koji su u njima zastupljeni, I. V. Štal' zaključuje kako još ipak (a) nije u potpunosti proučena specifičnost sistema umjetničkog mišljenja koje je svojstveno Katulovoj poeziji; (b) nisu proučene ni komponente te umjetničke cjeline u svojoj vezi i uzajamnoj uvjetovanosti; (c) nisu istaknuti principi koji organiziraju taj sistem; (d) nije dodirnuo pitanje o tipologiji umjetničkog mišljenja kod Katula. „Ostalo je nejasnim što je tipologijski novo ušlo u poeziju, u pjesničko viđenje Katulovo u usporedbi s njegovim rimskim prethodnicima, prije svega u obradi općih i cjelokupnoj književnosti zajedničkih 'općeljudskih' motiva: čovjeka i društva, ljubavi, prijateljstva, ljepote, poezije“ (str. 7—8.).

Prvo je poglavlje posvećeno izvanknjiževnim, dakle društveno-povijesnim preduvjetima Katulove poezije. I. V. Štal' pokazuje kako politička situacija u Rimu u vrijeme Katulova formiranja kao građanina i pjesnika nije ostala bez utjecaja na njegovu poeziju. Protucezarski ton nekih Katulovih pjesama shvatljiv je tek u kontekstu općih povijesnih prilika; negativan odnos prema Cezaru nije uvjetovan samo osobnom netrpeljivošću već i time što je Katul bio odgajan u municipalnoj sredini koja je njegovala konzervativne republikanske ideale, nespojive s Cezarovim diktatorskim ambicijama. S druge strane, municipalno plemstvo nije mogla privući ni senatska oligarhija koja je nerijetko ostajala gluha za pritužbe municipijâ. Takav položaj municipalne elite, rastrzane između dviju partija, našao je odjeka u Katulovoj poeziji i „u priličnoj mjeri odredio njegovu polimanje svijeta i specifičnost njegova lirskog heroja“ (str. 38).

Odredivši tako društveni okvir u kojem se formira Katulov vrijednosni sistem, a time posredno i sistem vrijednosti njegova lirskog junaka, I. V. Štal' prelazi u drugom poglavlju na ispitivanje načina na koji je ocrtan lik čovjeka u rimskom epu, drami i lirici prije Katula. Prvim oblikom rimskog epa smatra usmeni narodni herojski ep koji obuhvaća događaje što su se zbili u razdoblju kraljeva i prvim godinama republike. Osnovna se fabularna linija tih djela može nazreti pri strogom i kritičkom čitanju mlađih autora, u prvom redu historiografa. Uglavnom je riječ o općepoznatim epizodama iz rane rimske povijesti, kao što su sukob Horacija i Kurijacija, junaštvo Scevolino i Klelijino. Između takvih junaka i kolektiva nema nikakva sukoba, junakovi su društveni i osobni interesi neraskidivo vezani; on je čovjek u kojega je „osobno društveno, a društveno osobno“ (str. 45). Uraslost epskog junaka u kolektiv, njegov sinkretičan karakter vidljiv je i po tome kako se on odnosi prema takvim vrijednostima kao što su ljubav, prijateljstvo i ljepota. Smrt sestre Horacijeve, zaljubljene u jednog od Kurijacija, rječito pokazuje kako ne može biti ljubavi koja bi dovodila u opasnost kolektivne vrijednosti.

Nakon epa, I. V. Štal' razmatra odnos čovjeka i kolektiva u rimskoj drami, i to u onom njezinu obliku koji je najpotpunije sačuvan — u komediji. Odnos čovjeka i kolektiva nije u njoj jednak kao u epu. Nema više sinkretičnosti epskog junaka; pojavljuje se sukob između sklonosti pojedinaca i društvenih normi koje mu ne daju da svoje želje ostvari. Sukob se iz vanjskog svijeta premješta u unu-

trašnji svijet junakov. Kad se zaljube, junaci Plautovih i Terencijevih komedija moraju odlučiti kako će postupiti: podleći navali emocija i zadovoljiti vlastite interese, ili poslušati očeve i tako neokrnjenima sačuvati društvene ideale. Sukob se redovno okončava trijumfom društvenih normi nad pojedinačnim željama, ali se time ne uklanja dvojstvo u junakovoj duši. „Heroj Plauta i Terencija istovremeno je heroj-građanin i heroj-čovjek. I te dvije strane jednoga 'ja' odijeljene su jedna od druge neuklonjivom pregradom“ (str. 82). Za gubitak sinkretičnosti dramskog junaka karakteristično je i poimanje ženske ljepote koje susrećemo u komediji. Uz atribute koji se odnose na ženu kao cjelovito biće („lepida“ i „bella“ itd.), nailazimo i na opise u kojima se ta ljepota raščlanjuje na oči, boju kože, oblik usana itd.

Zbog ograničena broja fragmenata rimske lirike iz razdoblja koje prethodi Katulu, I. V. Štal' ne pušta se u detaljne analize, već se zadovoljava tvrdnjom kako već i sama njezina pojava svjedoči o preokretima koji su se zbili u društvenoj svijesti i estetskim normama epohe.

Pošto je tako u prva dva poglavlja prikazala i horizontalni i vertikalni kontekst u koji valja smjestiti Katulovo pjesništvo, I. V. Štal' prelazi na karakteriziranje lirskog junaka kojeg zatječemo u Katulovu djelu. Taj junak nije sklon podređivanju vlastitih interesa interesima kolektiva; nije, štaviše, spreman ni na kompromise. Međutim, iako naglašava vrijednost vlastite ličnosti i pokazuje krajnju ravnodušnost prema društvu, Katulov lirski junak ipak ne završava u radikalnom individualizmu. U odijeljenosti od društva traži i nalazi potporu u svojih prijatelja i istomišljenika. „Drugovi lirskog heroja tvore neki umjetno izgrađeni svijet, nešto nalik na društvo, gdje vlada njihov etičko-estetički kodeks, njihovo shvaćanje svijeta“ (str. 116).

Koncepciju prijateljstva kakvu nalazimo u Katulovu pjesništvu I. V. Štal' uspoređuje s modelom prijateljstva kakav u „Leliju“ nudi Ciceron. Na prvi pogled, atributi koje Ciceron i Katul pripisuju prijateljstvu nisu različiti, štaviše, jednim se dijelom i podudaraju. No to je samo privid; bit se odnosa izmijenila. Ciceronovo prijateljstvo jest prijateljstvo građana svjesnih svojih obaveza prema državi; Katulovo prijateljstvo jest prijateljstvo ljudi koji su ravnodušni prema zahtjevima društva.

Od velike je važnosti i odnos Katulova junaka prema poeziji. Opet I. V. Štal' za usporedbu uzima Cicerona koji u „Arhiji“ brani tezu o književnom radu kao počinku poslije državnih poslova. Za Katulova junaka bavljenje pjesničkim radom krajnje je ozbiljan posao te u njegovu svijetu zauzima isto ono visoko mjesto koje u Ciceronovu svijetu zauzima rad na stvarima od opće koristi.

Okretanje unutrašnjem svijetu književnog lika stvorilo je i nove mogućnosti na književno obrađivanje ljubavi. Epski je junak u svojoj ženi vidio manje ženu, z više člana društva; junak komedije strogo je lučio strasnu ljubav (*libido*) od one aastale iz navike (*consuetudo*); tek su se u Katulovoj poeziji žudnja i poštovanje spojili u jedno jedinstveno osjećanje ljubavi.

U Katulovoj se poeziji izmijenilo i gledanje na žensku ljepotu. Njegov junak, poput junaka u komediji, može usredotočiti pažnju na detalje ženskoga lika, ali ono što je presudno za njegov sud o ljepoti jest izgled cjeline. Nije riječ o sinkretičnom shvaćanju ljepote koje susrećemo u epu. Epski junak zahvaća samo cjelinu i ništa drugo; Katulov junak traži ljepotu i u dijelovima i u cjelini.

Prema mišljenju I. V. Štal', tri su bitne novine koje Katulovo pjesništvo unosi u rimsku književnost: pojava kvalitativno novog junaka, čovjeka i građanina; upoznavanje i istraživanje privatnog, osobnog života čovjekova, njegovih međudruštvenih odnosa: napokon, otkriće zamršena svijeta čovjekovih čuvstava. Umjetnički svjetonazor Rimljana republikanskog perioda nije mogao zamisliti čovjeka a da on istodobno ne bude i građaninom. Za Katulova junaka, međutim, rascjep između osobnog i društvenog nije savladiv jer se ne može i ne želi podvrći prisi li kolektiva. „Junaku je malo biti građaninom, on bi htio biti i čovjek“ (str. 198).

Valjalo je nešto opširnije izložiti sadržaj monografije I. V. Štal' jer u njoj nisu važni toliko zaključci koje iznosi, koliko način i redosljed kojim ih izvodi. Najjača strana monografije upravo je originalnost istraživačke metode kojom se služi I. V. Štal'. Na prvi se pogled može učiniti preuzetnim što se predmetom istraživanja proglašava lik čovjeka. No postupak koji I. V. Štal' primjenjuje da bi u

književnom tekstu otkrila taj lik jasno je definiran i ne pati od nedosljednosti. Stoga njezine analize, pogotovu kad je riječ o komediji i Katulovu pjesništvu, djeluju uvjerljivo. Mogla bi se isto tako učiniti presmelom česta upotreba pojmova poput „svjetonazor“, „poimanje svijeta“ itd. jer je riječ o sintetičkim pojmovima koje u književnoznanstvenom radu u načelu valja upotrebljavati oprezno. No kako se u Irine Vladimirovne Štal' redovno zna što se pod takvim pojmovima podrazumijeva, i kako takvi pojmovi slijede uglavnom iza podrobnih analiza, njihova nasazočnost ne bi smjela smetati. Teza o sukobu pojedinca i kolektiva, koja se očigledno oslanja na ranog Lukácsa, pokazala se solidnom polaznom točkom u ispitivanju koje se inače moglo zaplesti u rješavanje perifernih problema. Teško se može i zamisliti teza koja bi se pokazala plodotvornijom na tako raznorodnom materijalu i koja bi s više prava ignorirala konvencije pojedinih književnih rodova. Zaključci o Katulovu mjestu u rimskoj književnosti ostaju na neki način u sjeni metode kojom su dobiveni. Iako su, kako ćemo vidjeti, prilično jednostrani, ipak pokazuju visok stupanj dosljednosti u otkrivanju onoga što autor podrazumijeva pod književno-povijesnim procesom.

No ako je metodička originalnost najjača strana knjige, onda je njezina metodička ekskluzivnost, teško spojiva sa svrhom i zadacima monografije, uzrokom nekih njezinih nepotrebnih slabosti.

Naslov je knjige, vidjeli smo, „Poezija Gaja Valerija Katula“. Iako je „težina“ toga naslova ublažena podnaslovom („Tipologija umjetničkog mišljenja i lik čovjeka“), ostaje ipak nepobitnom činjenicom da je ova knjiga *monografija o Katulu*; cilj joj je dakle što sustavnije i što potpunije opisati njegovo književno djelo. Drugom od ovih dvaju zahtjeva monografija udovoljava tek djelomično. Ako se i složimo s I. V. Štal' da se Katulovu djelu najviše približujemo promatranjem odnosa njegova lirskog junaka prema društvu — a u izvjesnoj se mjeri s takvom postavkom valja složiti — to još ipak ne znači da su na taj način dodirnete sve doista važne strane Katulove književne pojave. Za istraživača njegova umjetničkog mišljenja — da zadržimo terminologiju I. V. Štal' — ne smije biti nevažan njegov vrlo kompleksan odnos prema helenističkim književnim koncepcijama, njegov izbor lirskih oblika i metara, tematska raznovrsnost njegovih pjesama. Upravo u tome leži dobar dio razloga Katulove književne veličine i individualnosti — a sve se to u monografiji slabo ili nikako ne spominje. U monografiji koja sagledava mjesto jednog književnog stvaraoca u književnoj povijesti ne smije se jednostavno zaobići njegov doprinos inventaru književnih oblika — čak i kad bi taj doprinos bio manje značajan no što je Katulov.

Jednostranost u pristupu dovodi i do nekih drugih teškoća. Metodički postulat — proučavati Katula bez obaziranja na grčke „utjecaje“ — mogao bi se braniti kad se u takvu proučavanju ne bi morao analizirati i tako „greciziran“ segment književne tradicije kao što je Plautova ili Terencijeva komedija. Odnos čovjeka i kolektiva kakav u njoj zatećemo zadan je fabulom, a fabula ipak potječe iz grčkih izvora. Tek bi trebalo dokazati da je sukob u komediji analogan stvarnom povijesnom sukobu u rimskom društvu.

Samo po sebi ne bi smjelo izazvati prigovor što I. V. Štal' koristi Ciceronove spise da bi otkrila društveni sustav vrijednosti u Rimu posljednjeg stoljeća republike. Čini nam se, međutim, pretjeranim proglasiti Cicerona „ideologom rimskog društva s kraja republike“ i izjednačavati njegove poglede sa „službenim nazorima“ (cf. str. 119. i 120.). Ostaje, napokon, nejasnim zašto se pri citiranju koriste neka izdanja antičkih autora koja su uistinu zastarjela, kao što je iz nerazumljivih razloga u popisu Katulovih izdanja ispušteno Mynorsovo (O. C. T. 1958.).

Sve te slabosti ne mogu ipak zasjeniti temeljnu vrlinu knjige: njezinu sposobnost da Katulovu poeziju i cjelokupnu rimsku književnost prije Katula sagleda s novih pozicija. To je i glavni razlog zbog kojega se usudujemo reći da monografija I. V. Štal' dostojno prezentira i sovjetsku filologiju i svojega autora. Valja se nadati da ovo djelo neće ostati nezapaženo na Zapadu; ako i nemaju izgleda da budu jednoglasno prihvaćene, teze I. V. Štal' zacijelo imaju pravo da budu ozbiljno razmotrene.